

Metodiky a konzultácie

Psychológia a patopsychológia
dieťaťa, 42, 2007, č. 4, s. 338–349.

PSYCHOLÓGIA POSTIHNUTÝCH NA SLOVENSKU

LADISLAV POŽÁR

*Katedra sociálnych štúdií Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity
v Trnave*

PSYCHOLOGY OF THE DISABLED IN SLOVAKIA

Abstract: The author brings forward the history of the origination of psychology of individuals with various types of disabilities in Slovakia. The role of the senior lecturer, Dr. M. Bažány, CSc., is emphasized in this process especially with regard to building up institutions that have dealt with the psychological issue of the disabled to the present day both on a theoretical and practical basis. The other part of the study is dedicated to terminology, which still continues to be inconsistent. Terms such as *pathopsychology*, *special needs*, *anomalies*, and many others are drawn to the focus, and their positives and disadvantages are highlighted.

Key words: psychology of the disabled, pathopsychology, special needs, M. Bažány, Research Institute for Child Psychology and Pathopsychology, psychological-educational clinics

Psychologické osobitosti jedincov s rozličným druhom postihnutia zaujímali psychológov prakticky od samotného vzniku vedeckej psychológie. Už W. Wundt a W. James sa zaoberali skúmaním zrakovo postihnutých, pričom sa zamerali najmä na to, ako nevidiaci vnímajú priestor. K vzniku samostatnej vednej disciplíny, ktorá by sa zaoberala utváraním a osobitosťami psychiky jednotlivcov s rozličným druhom postihnutia, však došlo až na začiatku dvadsiateho storočia. Vymedziť predmet tejto disciplíny je veľmi zložitá a zložitá je aj jej presné označenie. V štúdiu sa pokúsime priblížiť čitateľovi niektoré skutočnosti, ktoré viedli k vzniku a rozvíjaniu tejto vednej disciplíny na Slovensku.

K histórii psychológie postihnutých na Slovensku

Najskôr treba aspoň krátko uviesť niektoré historické fakty, ktoré súvisia s psychologickou starostlivosťou o deti a mládež s rozličným druhom postihnutia ako aj so vznikom a rozvíjaním psychológie postihnutých na Slovensku. Skôr než sa budeme venovať predmetu psychológie postihnutých, pokúsime sa krátko načrtnúť, čo na Slovensku predchádzalo vymedzeniu tejto vednej disciplíny. Samozrejme, že ľudia s rozličným druhom postihnutia existovali aj u nás. Pokiaľ ide o vedecky podložené poznatky o ich psychických osobitostiach a o využitie týchto poznatkov v prístupe k nim, základy boli na Slovensku položené v polovici päťdesiatych rokov minulého storočia a sú jednoznačne späté s osobnosťou doc. PhDr. Miroslava Bažányho, CSc. Krátky exkurz do histórie psychologického skúmania ľudí s rozličným druhom postihnutia zaraďujeme do tejto štúdie najmä preto, aby sa nezabudlo na obrovské zásluhy, ktoré doc. M. Bažány v tejto oblasti mal. V spolupráci s doc. PhDr. Jozefom Koščom, CSc. vypracoval koncept poradenstva zameraného na deti a mládež, vrátane jedincov s rozličným druhom postihnutia. Toto úsilie vyústilo v r. 1957 do založenia prvej *Psychologickej výchovnej kliniky* v Bratislave. M. Bažány rozpracoval veľmi precíznu koncepciu podobných kliník, ktoré sa, okrem iného, zaoberali štúdiom výskytu a príčin rôznych narušení telesného a duševného vývinu dieťaťa, a najmä pomocou samotným postihnutým deťom a ich rodičom. Spočiatku na bratislavskej klinike pracovali iba štyria pracovníci, ale postupne sa rozrástla na solídnu, odborne fundovanú poradňu, v ktorej svoje služby poskytovali nielen psychológovia, ale aj lekári, sociálne pracovníčky, špeciálni pedagógovia a ďalší odborníci.

Podobné zariadenia boli postupne zriadené vo všetkých krajských mestách na Slovensku (v Bratislave aj osobitná klinika pre Západoslovenský kraj) a neskôr dokonca aj v jednotlivých okresoch. Zdôrazňujeme, že prvú Psychologickú výchovnú kliniku založil už v r. 1957 práve M. Bažány, a bola to najmä jeho zásluha, že podobná poradňa neskôr, v r. 1959 vznikla v Košiciach a v r. 1966 v Banskej Bystrici. Psychologické výchovné kliniky potom vznikli aj v Brne, Prahe a v ďalších českých mestách. V terminologickom a výkladovom slovníku *Pedagogická psychológia* (Ďurič, Bratská a kol. 1997, s. 286) je, žiaľ, chybné uvedené, že najskôr vznikla psychologická výchovná klinika v Košiciach a aj úloha M. Bažányho sa v uvedenom hesle značne zužuje. Je známe, že neskôr boli tieto kliniky premenované (najmä z politických dôvodov) na *pedagogicko-psychologické poradne* a pod týmto názvom existujú dodnes.

Veľmi rýchlo sa však ukázalo, že nestačí iba poradenská prax, ale že je nevyhnutné problematiku vývinu zdravého i postihnutého dieťaťa rozpracúvať aj teoreticky a výskumne. Bol to opäť M. Bažány, kto celú vec nielen podrobne premyslel, ale aj prakticky realizoval. V roku 1964 vznikol v Bratislave z jeho iniciatívy *Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie* ako vedeckovýskumné pracovisko, pri-

čom pre oblasť patopsychológie, teda psychológie postihnutých, mal ústav celoštátnu pôsobnosť v rámci vtedajšieho Československa¹. Za jeho riaditeľa bol menovaný M. Bažány. Vznik vedeckovýskumnej inštitúcie bol motivovaný najmä skutočnosťou, že na Slovensku neexistovala žiadna vedecká inštitúcia, ktorá by sa zaoberala skúmaním psychického vývinu detí a mládeže, a čo sa týkalo psychológie postihnutých, systematicky sa táto oblasť neskúmala vôbec. Po založení psychologických výchovných kliník bolo nevyhnutné vytvoriť aj vedecko-metodické centrum, ktoré by ich činnosť usmerňovalo z psychologického a metodického hľadiska. To bol ďalší dôvod na zriadenie spomenutého výskumného ústavu, v rámci ktorého takéto metodické centrum, zabezpečujúce i školenie učiteľov rôznych špecializovaných tried (triedy pre deti s ľahkou mozgovou dysfunkciou, dyslektické triedy), vzniklo. Pritom ani zriadenie menovaných tried sa nezaobišlo bez účasti M. Bažányho.

Psychológovia pracujúci v psychologických výchovných klinikách nemali vtedy k dispozícii nijaké psychodiagnostické metódy. Bez nich však mohli len ťažko úspešne pracovať. Preto v rámci spomínaného ústavu vznikol *psychometrický kabinet*, ktorý sa zaoberal predovšetkým prekladom, adaptáciou a štandardizáciou zahraničných psychodiagnostických metód a neskôr aj vývojom vlastných slovenských (a aj českých) psychodiagnostických metód. Viedol ho prof. PhDr. Vladimír Smékal, CSc., ktorý patril a stále patrí k najvýznamnejším odborníkom v tejto oblasti. Kabinet dal v r. 1968 základ pre vznik národného podniku *Psychodiagnostické a didaktické testy* v Bratislave. V tomto podniku sa začali prekladať, adaptovať a vydávať jednak najznámejšie zahraničné psychodiagnostické metódy, ale aj psychodiagnostické metódy slovenskej a českej proveniencie. Bolo to jediné podobné zariadenie v rámci celého vtedajšieho tzv. východného bloku. O jeho založenie sa takisto zaslúžil Miroslav Bažány. Riaditeľom sa stal dr. Vladimír Černý.

Pracovníci Výskumného ústavu detskej psychológie a patopsychológie začali od samého vzniku ústavu rozvíjať intenzívnu vedeckovýskumnú činnosť zameranú najmä na skúmanie dieťaťa, jeho normálneho i narušeného duševného vývinu, riešili úlohy z oblasti vývinovej a sociálnej psychológie, psychológie postihnutých, výchovného poradenstva a niektoré ďalšie úlohy. Ústav sa veľmi rýchlo stal najväčším psychologickým pracoviskom v celom vtedajšom Československu (pracovalo v ňom vyše 70 pracovníkov, predovšetkým psychológov, sociológov, lekárov, pedagógov, špeciálnych pedagógov, antropológov, právnikov a ďalších odborníkov). Z uvedeného výpočtu rôznych odborníkov jasne vidieť, že M. Bažány koncipoval ústav ako komplexné medziodborové pracovisko, čo bolo v dobe jeho vzniku unikátne.

Výsledky výskumnej a odbornej činnosti bolo potrebné publikovať, aby sa rozšírili a uplatňovali priamo v praxi. Bolo nevyhnutné založiť vedecký časopis. Bol to opäť M. Bažány, ktorý už v r. 1966 v rámci uvedeného ústavu založil najskôr zborník

¹V r. 1964 sa názov spoločnej republiky Čechov a Slovákov písal bez pomlčky.

a následne celoštátny časopis *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, ktorý vychádza doposiaľ. Práve v tomto časopise možno nájsť štúdie o psychológii postihnutých, a je to nateraz jediný psychologický časopis, ktorý na Slovensku vychádza v slovenskom jazyku.

Napokon v r. 1967 vzniklo opäť z iniciatívy M. Bažányho a v dôsledku jeho obrovského odborného, organizačného i „presvedčovacieho“ úsilia vedecko-pedagogické pracovisko na prípravu učiteľov, vychovávateľov a odborníkov pre oblasť špeciálnej a liečebnej pedagogiky – Inštitút špeciálnej a liečebnej pedagogiky FF UK v Bratislave. Začala sa tak prvýkrát na Slovensku výučba študentov špeciálnej a liečebnej pedagogiky v rámci interného päťročného vysokoškolského štúdia. Možno povedať, že sa tým dovŕšil celý systém starostlivosti o postihnutých, ktorý zahŕňal psychologické poradne, metodické centrum pre pracovníkov v praxi, výskumný ústav, vedecký časopis, podnik na vydávanie psychodiagnostických a didaktických testov a napokon vysokoškolskú prípravu špeciálnych a liečebných pedagógov.

Terminologické problémy

Z krátkeho historického exkurzu je zrejmé, že od 60. rokov 20. storočia sa na označenie novej vednej disciplíny na Slovensku začal používať pojem *patopsychológia*, aj keď samotný tento pojem naznačuje patológiu, čo určite nie je najvýstižnejšie. Práve preto sa v súčasnosti, ako sa o tom ešte zmienime, vyskytujú námietky proti tomuto pojmu. Vymedziť pojem *patopsychologie* nie je nijako ľahké už aj preto, že sa v odbornej literatúre pod týmto pojmom chápe zvyčajne psychológia chorých (pozri napr. Konečný, 1959; Guensberger et al., 1955; Kondáš, 1980). V niektorých krajinách (napr. v Rusku) sa tento pojem chápe aj ako synonymum pojmu psychopatológia (Zejgarnik, 1969, 1973). K pojmu patopsychológia sa u nás vyjadrili aj J. Pogády a A. Nociar, ktorí v podstate považujú patopsychológiu za súčasť klinickej psychológie, keď píšú: „Možno tiež povedať, že psychiatria sa zaoberá patológiou (t.j. zákonitosťami ochorenia) psychologického, čo kodifikuje a rozpracúva v nomotetickej disciplíne – psychopatológii, zatiaľ čo klinická psychológia sa zaoberá psychológiou (t.j. psychologickými zákonitosťami) patologického, čo sa (zatiaľ nejednotne) usiluje rozpracúvať v ideografickej disciplíne – patopsychológii“ (Pogády, Nociar, 1986, s. 21). Všetky uvedené a aj ďalšie problémy viedli k diskusii, v ktorej sa objavilo celkom odlišné chápanie psychológie postihnutých, ktoré u nás začal presadzovať L. Košč. Podľa neho (Košč, 1973-74, 1974, 1975) je patopsychológia vedou o „psychických anomáliách a deficitoch, čiže o hraničných stavoch, vlastnostiach a procesoch osobnosti človeka medzi normálom a patológiou, o psychických sprievodných javoch a dôsledkoch akéhokoľvek životného nedostatku (telesnej alebo duševnej choroby, či defektu, resp. sociálneho nedostatku), keď už vybočujú z rámca normy, keď ale

ešte nedosahujú stupeň alebo kvalitu psychickej abnormality či patológie“ (Košč, 1974, s. 3). Napriek tomu, že sa okamžite objavili kritické stanoviská voči takto formulovanému predmetu patopsychológie, treba vysoko oceniť, že dr. L. Košč bol na Slovensku prvý, kto sa o vymedzenie jej predmetu pokúsil.

Kritické stanovisko k takto chápanému predmetu *patopsychológie* zaujala na stránkach časopisov *Otázky defektológie* a *Československej psychológie* A. Koudelková (1973-74, 1974-75, 1975). Nazdáva sa, že predmet patopsychológie nie je uspokojivo diferencovaný od príbuznej vednej disciplíny – psychopatológie. Koščovo chápanie predmetu patopsychológie považuje za udržateľné iba ako východiskový predpoklad, ale vôbec nie v rámci analyzovanej problematiky, ktorú sám L. Košč vymedzuje ako „všetko to, čo možno odhaliť psychologickým vyšetrením a v pedagogickom procese upravovať, resp. kompenzovať psychologickými prostriedkami (psychoterapiou), resp. prostriedkami špeciálnopedagogickými a liečebnopedagogickými, na čo teda v zásade nestačí bežná výchova, a tým menej bežný mechanizmus autoregulácie ľudského organizmu, ktorý sa uplatňuje viac-menej automaticky“ (Košč, 1974). S A. Koudelkovou musíme súhlasiť v tom, že do svojej práce (ide o vysokoškolské skriptá) L. Košč zahrnul aj také kapitoly, ktoré s patopsychológiou ani v jeho vlastnom chápaní nemajú nič spoločné. Sú to kapitoly o zdraví a chorobe, o hnutí duševnej hygieny a do istej miery i niektoré pasáže z ďalších kapitol. L. Košč svoju definíciu neskôr menil, avšak zmeny nie sú podstatného charakteru. Vo svojej poslednej definícii považuje patopsychológiu za „vedu o psychických stavoch, vlastnostiach a procesoch osobnosti, vrátane sprievodných javov, vyskytujúcich sa pri vzniku, v priebehu alebo dôsledkom akéhokoľvek pre jednotlivca nepriaznivého životného nedostatku (telesnej alebo duševnej choroby, sensorického alebo somatického defektu, sociálnej deprivácie, stresu a frustrácie a pod.), keď už z nejakého hľadiska vybočujú z rámca psychologickej normy, ale ešte nedosahujú stupeň alebo kvalitu abnormality či patológie“ (1986, s. 26).

Ani takúto formuláciu predmetu psychológie postihnutých nepovažovali najmä klinickí psychológovia za uspokojivú. Spomínaná A. Koudelková odporúča na označenie osobitostí osôb so zmyslovými alebo telesnými postihnutiami názov špeciálna psychológia (podobne ako je to v Rusku), resp. psychológia osôb vyžadujúcich osobitnú starostlivosť. Z ruských autorov pojem špeciálna psychológia používa napr. J. Kulagin (1971), A. Vlasovová (1971), S. Rubinštejnová (1979) a iní. S. J. Rubinštejnová napr. uvádza, že predmetom špeciálnej psychológie sú osobitosti psychického vývinu postihnutého jedinca. Táto veda skúma osobitosti pocitov, vnemov, pamäti, myslenia a iných psychických procesov postihnutých, ďalej osobitosti emocionálno-vôľovej sféry, charakteru a osobnosti postihnutých. V Maďarsku je zaužívaný pojem *špeciálnopedagogickej psychológie*, ktorú G. Illyés definuje ako vedu, ktorá sa zaoberá duševnými javmi postihnutých jedincov. Inak povedané, osobitosťami procesov poznania, emotívnych procesov a vôľových činností jednotlivcov s chybným

zrakom, sluchom, intelektom, pohybovo chybných a rečovo chybných v porovnaní s normálnymi. Skúma, ako sa mení, prípadne sa môže meniť pod vplyvom narušeného (alebo jednostranného) vývinu osobnosti (Illyés et al., 1978).

U nás sa na označovanie tejto psychologickkej disciplíny, ako sme už uviedli, vžil pojem *patopsychológia*. Existuje Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, ktorý vydáva časopis *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, na PdF UK v Bratislave existuje katedra psychológie a patopsychológie, v rámci ktorej sa prednášajú jednotlivé patopsychologické disciplíny. Napriek tomu sa pokúšame nahradiť ho pojmom *psychológia jednotlivcov s rozličným druhom postihnutia*, alebo skráteno *psychológia postihnutých*. Označenie patopsychológia príliš akcentuje patológiu a zvädza k tomu, že všetky psychologické osobitosti jedincov s rozličným druhom postihnutia treba chápať ako patologické, čo zrejme nezodpovedá skutočnosti. Psychológiu postihnutých chápeme ako psychologickú disciplínu, ktorá sa zameriava na skúmanie zákonitostí špecifického priebehu psychických procesov, stavov a vlastností, celkovej štruktúry osobnosti postihnutých a zákonitostí psychickej regulácie ich správania (Požár, 2005, s. 9).

Psychológia jednotlivcov s postihnutím vychádza najmä z potrieb špeciálno-pedagogickej teórie a praxe, no má význam aj pre všeobecnú psychologickú teóriu. Poznanie toho, ako funguje psychika ľudí s rozličným druhom postihnutia v značnej miere prispieva k poznaniu „normálnej“ psychiky. Napríklad pri skúmaní čítania tupozrakých detí sa zistilo, že existuje optimálna vzdialenosť medzi písmenami v slove, ktorá im čítanie uľahčuje. Táto vzdialenosť je o niečo väčšia ako tá, ktorá sa bežne používa v učebniciach. Pri aplikácii tohto poznatku na žiakov bez zrkového postihnutia sa ukázalo, že rovnaká vzdialenosť medzi písmenami v slove je optimálna aj pre nich (porovnaj Požár, 1987). Skúmanie psychiky jednotlivcov, ktorí sa narodili ako slepohluchí, resp. stratili zrak a sluch v období do 5. roku života, je veľmi inšpiratívne pre poznanie podstaty prirodzených gest, vzniku a vývinu pojmov a reči všeobecne. Podrobnejšie o tomto probléme píšeme v inej práci (Požár, 2002).

Osobitosti utvárania a vývinu psychických procesov, stavov a vlastností jednotlivcov s rozličným druhom postihnutia sú jednak všeobecné, nešpecifické (týkajú sa, resp. môžu sa týkať v rozličnej miere jednotlivcov s akýmkoľvek druhom postihnutia) a jednak špecifické (týkajú sa konkrétneho druhu postihnutia). Napríklad, osobitosti utvárania osobnosti (cit menejcennosti, osobitosti motivácie, procesy kompenzácie a prekompenzácie atď.) sú nešpecifické a môžu sa vyskytnúť pri všetkých druhoch postihnutia. Špecifické problémy pri orientácii v priestore a pri samostatnom pohybe sú charakteristické najmä pre skupinu ľudí so zrkovým postihnutím, problémy s chápaním abstraktných pojmov sú typické pre jednotlivcov s hlbokým sluchovým postihnutím alebo pre jednotlivcov s mentálnym postihnutím atď.

Osobitosti, ktoré sa môžu vyskytnúť u človeka s akýmkoľvek druhom postihnutia – teda nešpecifické, tvoria náplň všeobecnej časti tejto disciplíny. Špecifické osobi-

tosti tvoria náplň jednotlivých odvetví psychológie postihnutých (patopsychológie) – psychológie zrakovo postihnutých (alebo psychológie jednotlivcov so zrakovým postihnutím), psychológie sluchovo postihnutých, atď. podľa druhu postihnutia.

V našej definícii psychológie postihnutých sa objavuje pojem *postihnutý jednotlivec* (v poslednom čase uprednostňujeme pojem *jednotlivec s postihnutím*). V odbornej literatúre sa stretáme, i keď sporadicky, aj s inými pomenovaniami. V minulosti sa u nás i v iných krajinách používal pojem *defektný*, ten je však veľmi jednostranný a výrazne pejoratívne emocionálne zafarbený. Príliš jednoznačne charakterizuje osobnosť z hľadiska jej nedostatkov, resp. ťažkostí. Preto špeciálni pedagógovia nielen u nás, ale aj v iných štátoch, hľadali vhodnejšie, adekvátnejšie pojmy, pričom treba povedať, že nie vždy práve úspešne. Vo francúzskej literatúre sa používal termín *inadaptovaný* (ťažko prispôsobivý), v nemeckej literatúre termín *behindert* (hatený, chybný). V anglo-americkej literatúre sa najčastejšie používali pojmy *výnimočný* (exceptional), pričom do tohto pojmu sa zahŕňajú tak postihnutí, ako aj výnimočne nadaní jedinci a práve tento pojem vyjadruje snahu používať emocionálne menej nasýtenú terminológiu, ďalej pojem *znevýhodnený* (handicapped) i pojmy *abnormálny*, *atypický a subnormálny*, v súčasnosti pojem jednotlivec so špeciálnymi potrebami (special needs).

V Rusku sa pomerne dlho používal a stále používa termín *anomálny*, v poslednom čase tiež *človek so špeciálnymi potrebami* (o tomto termíne sa ešte podrobnejšie zmienieme). Za anomálne sa tam považujú deti, u ktorých sa prejavujú značné odchýlky od normálneho fyzického alebo psychického vývinu. Anomálie alebo defekty, ktoré sú základom týchto odchýlok, môžu byť vrodené alebo nadobudnuté v priebehu života. Príčiny vzniku vrodených anomálií sú veľmi rozmanité. V mnohých prípadoch majú dôležitú úlohu genetické (dedičné) faktory. Vrodené anomálie môžu vzniknúť v dôsledku bezprostredných chemických, mechanických, teplotných vplyvov (intoxikácie, trauma, ochladenie a pod.) na vyvíjajúci sa plod, v dôsledku nesprávnej výživy plodu atď. Nadobudnuté anomálie sú v podstate dôsledkom v ranom detstve prekonaných infekčných chorôb (epidemickej cerebrosponálnej meningitídy, osýpok, šarlachu, chrípky a pod.). Pomerne menšiu úlohu pri vzniku nadobudnutých anomálií majú traumy, intoxikácie a iné príčiny.

V posledných rokoch sa najmä vo Veľkej Británii, ale aj v niektorých ďalších krajinách, napr. v Českej republike (ako sme spomínali i v Rusku), ale aj u nás, používa termín *jednotlivec so špeciálnymi potrebami* (special needs), resp. *jednotlivec so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami*, pričom ide o pomerne veľký počet jednotlivcov, ktorí k tejto skupine patria iba tak dlho, ako dlho potrebujú špeciálnu pomoc. Napriek pomerne značnému rozšíreniu tohto pojmu i u nás, nepovažujem ho za najvhodnejší. Ak totiž začneme podrobnejšie analyzovať aké *špeciálne potreby* taký jednotlivec má, potom zistíme, že z psychologického hľadiska nemá postihnutý jedinec iné potreby ako človek intaktný, iba *spôsob ich uspokojovania* je iný, špeci-

fický a pritom odlišný pri každom druhu postihnutia. K danému problému sa u nás vyjadrila aj K. Repková (1999), ktorá má takisto k uvedenému pojmu výhrady. Píše doslova (tamže, s. 82-83): „Ako sa všeobecne vnímajú situácie, keď sa o niekom alebo o niečom povie, že pre svoju existenciu potrebuje niečo špecifické? Automaticky nám asociuje náročnosť, prekračovanie požiadaviek nad rámec štandardu. Otvára sa priestor pre pochybnosti o sociálne spravodlivom rozdeľovaní prostriedkov, o privilegovaní a zvýhodňovaní“. A ďalej: „Potrebujú ľudia so zdravotným postihnutím v živote niečo úplne iné ako ľudia bez neho – t. j. byť sýti, odetí, dôstojne bývať, mať zabezpečenú osobnú hygienu, milovať a byť milovaní, založiť si rodinu, vzdelávať sa, pracovať a za svoju prácu byť spravodlivo odmeňovaní, kultúrne a športovo sa realizovať, zapájať do občianskeho života krajiny, v ktorej žijú? Ak by sme mysleli, že potrebujú, popreli by sme predsa ich ľudskú podstatu“. K. Repková napokon uzatvára, že nejde o špecifickosť vychádzajúcu z podstaty potrieb ľudí so zdravotným postihnutím, ale o špecifickosť vyplývajúcu z podstaty podmienok, v ktorých žijú. Tak napríklad psychickou potrebou nevidiacich nie je Braillovo písmo, ale vzdelávanie sa, čítanie a Braillovo písmo je iba prostriedkom na uspokojenie tejto základnej psychickej potreby. Podľa nášho názoru ide teda o spôsob uspokojovania týchto všeobecne ľudských potrieb.

V ruskej literatúre sa ešte stále možno stretnúť s pojmom *anomálny*, ale stále častejšie sa vyskytuje už spomínaný termín *jednotlivec so špeciálnymi potrebami*, resp. *so špeciálnymi pedagogickými potrebami*. Mimochodom v anglosaskej odbornej literatúre sa v ostatnom čase objavil menej pejoratívny pojem *bariéry v učení a zapojení*, ktorý však tiež nemusí byť jednoznačne pozitívne prijímaný. V Českej republike (ale často i u nás, ako vyplýva i z citovanej práce K. Repkovej) sa používa tiež termín *zdravotne postihnutý*. Má svoje výhody, pretože jednoznačnejšie určuje, čím je postihnutie spôsobené, aj keď samozrejme záleží na tom, čo rozumieme pod pojmom *zdravie*, resp. *choroba*. Je človek s mentálnym postihnutím alebo s narušenou komunikačnou schopnosťou chorý? Alebo je dieťa emocionálne a sociálne narušené choré? A na druhej strane, ak má niekto chrípku, je zrejme chorý, teda zdravotne postihnutý, ale určite nepatrí do skupiny ľudí, ktorými sa zaoberá špeciálna pedagogika alebo psychológia postihnutých.

Okrem toho väčšina ľudí pod pojmom *zdravotne postihnutý* alebo *jednotlivec so zdravotným postihnutím* chápe *jednotlivca s telesným postihnutím* alebo *jednotlivca dlhodobo chorého*, čím sa vlastne celá kategória *postihnutých* veľmi zužuje. U nás sa pomerne dlho používal a sporadicky sa používa i dnes termín *vyžadujúci osobitnú starostlivosť*, čo by bol pomerne výstižný termín, bez emocionálneho negatívneho zafarbenia, je však príliš dlhý. Preto sa začal používať kratší, aj keď takisto nie úplne presný termín *postihnutý* alebo *jedinec s postihnutím*. V poslednom čase, ako sme už uviedli, sa mnohí autori (najmä špeciálni pedagógovia) prikláňajú k termínu *dieťa alebo mládež so špeciálnymi potrebami*, resp. *so špeciálnymi výchovno-vzdeláva-*

cími potrebami. Naše výhrady voči tomuto pojmu sme už uviedli. Je zaujímavé, že dokonca aj tí, ktorí proklamujú používanie termínu *dieťa so špeciálnymi potrebami* spolu s týmto termínom (v tej istej štúdií) používajú aj termín *postihnutý*.

B. Titzl (1999) sa vo svojej knihe takisto pokúša vyrovnáť s týmito termínmi. Píše, že „dnes pojem *postihnutý človek* stále viac nahrádzame inými termínmi ako napr. *znevýhodnený človek*, *človek so špeciálnymi potrebami* najmä z týchto dôvodov: jednak došlo k posunu vo formálno-právnom posudzovaní postavenia postihnutých. Nie sú iba predmetom začleňovania do spoločnosti, ale prispievajú tiež k jej rozrôznenosti. Tiež nie sú *iní*, majú iba v rôznych fázach svojho života *iné* potreby. Tým, ako spoločnosť v sanácii týchto potrieb postihnutých podporuje, je klasifikovaná spoločnosť, nie postihnutí. A napokon sa pôvodný obsah pojmu *postihnutý* rozšíril. Človek znevýhodnený, resp. človek so špeciálnymi potrebami sú pojmy podstatne širšie a zahŕňajú aj iných členov spoločnosti, ako iba ľudí postihnutých zdravotnou vadou, chorých a svojím správaním vymykajúcich sa všeobecne uznávaným normám“. Pokiaľ ide o *iné potreby*, o ktorých píše citovaný autor, nazdávam sa, že sme problém dostatočne vysvetlili, že ide o iný spôsob uspokojovania bežných ľudských potrieb. Pokiaľ ide o rozšírenie pojmu *postihnutý*, s tým je nutné súhlasiť, pretože niekto môže byť *postihnutý* napríklad politicky, živelnou pohromou, alebo *postihnutý* z iných dôvodov. Sám B. Titzl však vo svojej práci píše, že pojem *postihnutý človek* napriek tomu potrebujeme a vo svojej publikácii ho často používa.

K tomuto problému sa v jednej zo svojich kníh vyjadril aj J. Jesenský (2000). Okrem už spomínaných termínov, ktoré sa používali a používajú v špeciálnej pedagogike a v psychológii postihnutých, veľmi správne vystihol, že iné rezorty používajú iné pojmy. Napríklad v zdravotníctve sa okrem pojmu zdravotne postihnutý používajú pojmy chorý, zdravotne poškodený, anomálny, abnormálny, oslabený, patický, deformovaný a pod. V rezorte spravodlivosti a vnútra sa používajú termíny deviantný, recidívny, kriminálny, antisociálny či asociálny. O niektorých postihnutých sa hovorí ako o sociálne neadaptovaných, maladaptovaných, sociálne defektných, neintegrovateľných a pod. V rezorte práce, sociálnych vecí a rodiny sa v rade dokumentov hovorí o invalidoch, ale rovnako sa používajú pojmy *postihnutý*, *poškodený*, *praceneschopný*, *so zmenenou pracovnou schopnosťou*, *zdravotne postihnutý*, *bezmocný*, *azylový*, *hendikepovaný* a pod.

Každý z uvedených a radu ďalších, v tejto štúdií neuvedených pojmov je volený z istého hľadiska a je po istý čas vyhovujúci. Z iných hľadísk však nevyhovuje, a preto sa nepoužíva všeobecne. V školstve sa napríklad vôbec nepoužíva pojem *invalid*, pojem *sociálne zabezpečenie* a v ostatnom čase sa vôbec nepoužíva termín *vyžadujúci osobitnú starostlivosť*, aj keď by, ako sme už uviedli, vecne zodpovedal. V rade prípadov sa časom upustilo od síce výstižných alebo všeobecne známych a zrozumiteľných označení, pretože v priebehu času nadobudli pejoratívny charakter. Napríklad namiesto *hluchý* sme začali používať termín *nepočujúci* (aj keď *hluchota*

ostala rovnako ako aj hluchoslepota), namiesto slepý pojem nevidiaci (aj keď pojem slepota ostal podobne ako pojem slepecká palica a niektoré ďalšie), namiesto invalid – zdravotne postihnutý a pod. J. Jesenský v uvedenej publikácii uprednostňuje pojem *postihnutý* alebo *hendikepovaný*, pričom sa pokúša o členenie podľa druhu postihnutia (horizontálne členenie) a podľa veku (vertikálne členenie). Uvedomuje si však, že za daného stavu poznania zrejme nebude možné uviesť na spoločného menovateľa všetky kritériá a aspekty vymedzovania jednotlivých skupín postihnutia (a zrejme to ani nie je nutné). Spomínaný autor vymedzuje spolu 10 skupín postihnutých.

My sa nazdávame, že ak sa použije označenie *človek s postihnutím*, mnohé výhrady voči tomuto pojmu odpadajú. *Za jednotlivca s postihnutím považujeme človeka, u ktorého existuje zjavný nedostatok či deficit orgánu, alebo jeho funkcie, ktorý modifikuje procesy poznávania, nadobúdania sociálnych spôsobilostí a ich uplatňovania, a u ktorého sa súčasne vyskytujú špecifické osobitosti v genéze, štruktúre a dynamike osobnosti* (Požár, 2005, s. 13). Pojem jednotlivec s postihnutím vystihuje skutočnosť, že ide predovšetkým o osobu, človeka, žiaka a až druhotne o jednotlivca, u ktorého sa vyskytlo isté postihnutie. Človeka s akýmkoľvek druhom postihnutia jednako nemožno považovať za abnormálneho, aj keď sa v istom smere odchyľuje od bežne prijímanej „normy“. Príklad: Je normálne byť nevidiacim, nepočujúcim? Ťažko odpovedať áno. Je teda zato taký človek nenormálny či abnormálny? Jednoznačne nie. Je iný.

V súčasnosti sa problémy psychológie postihnutých skúmajú najmä vo Výskumnom ústave detskej psychológie a patopsychológie, na katedre psychológie a patopsychológie PdF UK, na Pedagogickej fakulte TU v Trnave, v pedagogicko-psychologických poradniach, v Štátnom pedagogickom ústave, v niektorých špeciálnopedagogických poradniach a v detských integračných centrách. Bolo by určite prínosné, keby sa aspoň psychológovia u nás zhodli na jednotnej terminológii.

Záver

V štúdiu som sa pokúsil načrtnúť históriu vzniku a vývinu psychológie ľudí s rozličným druhom postihnutia na Slovensku. Chcel som pripomenúť význam, ktorý mal doc. PhDr. Miroslav Bažány, CSc. v tejto oblasti, a to najmä preto, že dokonca aj renomovaní psychológovia na jeho vklad do psychológie postihnutých a do psychológie vo všeobecnosti na Slovensku a aj v bývalom Československu akosi zabúdajú. Študenti psychológie na filozofických fakultách už ani nepoznajú jeho meno. Pracoval som s docentom Bažánym temer 40 rokov a mal som možnosť presvedčiť sa o jeho zanietení pre psychológiu, o jeho obrovskom organizačnom talente a schopnosti presadiť veci, ktoré sa zdali byť nemožné. Azda táto štúdia aspoň trochu prispeje k tomu, že M. Bažány zaujme v našej psychológii miesto, ktoré mu právom

patrí. Okrem toho som chcel čitateľovi priblížiť isté fakty o postupnom vymedzovaní predmetu psychológie postihnutých na Slovensku, ako aj o psychologickom vymedzení človeka s postihnutím.

LITERATÚRA

- ĎURÍČ, L. – BRATSKÁ, M. et al. (Eds.). 1997. Pedagogická psychológia. Terminologický a výkladový slovník. Bratislava : SPN, ISBN 80-08-02498-4.
- GUENSBERGER, E. et al. 1955. Všeobecná psychiatria. Bratislava : SPN.
- ILLYÉS, G. et al. 1978. Špeciálnopedagogická psychológia. Bratislava : SPN.
- JESENSKÝ, J. 2000. Základy komprehenzivní speciální pedagogiky. Hradec Králové : Gaudeamus, ISBN 80-7041-196-1.
- KONDÁŠ, O. 1980. Klinická psychológia. Martin : Osveta.
- KONEČNÝ, R. 1959. Problémy a úkoly zdravotníckej psychologie. In: Využitie psychológie v socialistickej spoločenskej praxi. Bratislava : SAV.
- KOŠČ, L. 1973-74. Patopsychológia ako predmet výuky špeciálnych a liečebných pedagógov. Otázky defektológie, č. 9.
- KOŠČ, L. 1974. Všeobecná patopsychológia. Bratislava : UK.
- KOŠČ, L. et al. 1975. Patopsychológia dieťaťa. Bratislava : SPN.
- KOŠČ, L. 1986. Úvod do patopsychológie. Záverečná správa z výskumu. Bratislava : VÚDPaP.
- KOUDELKOVÁ, A. 1973-74. Ke koncepcii výuky psychologických disciplín ve studiu speciální pedagogiky. Otázky defektologie, roč. 16, č. 6, s. 204-212.
- KOUDELKOVÁ, A. 1974-75. K pojetí předmětu patopsychologie. Otázky defektologie, roč. 17, č. 9, s. 351-354.
- KOUDELKOVÁ, A. 1975. Co je předmětem patopsychologie? Československá psychologie, roč. 19, č. 2, s. 171-175.
- KULAGIN, J. A. 1971. Psychologičeskije voprosy primenenija sredstv nagladnosti v škole dľa slepych i slaboviđaščich detej. Materialy IV. Vsesojuznogo sjezda obščestva psihologov. Tbilisi.
- POGÁDY, J. – NOCIAR, A. 1986. Osobnosť a choroba. Bratislava : Veda.
- POŽÁR, L. 1987. Patopsychológia postihnutého dieťaťa II. Bratislava : UK.
- POŽÁR, L. 2002. Kapitoly z patopsychológie slepohluchých. In: Pedagogika zrakovo postihnutých v teórii a praxi. Acta Fakultatis Paedagogicae Universitas Comeniana. Bratislava : UK, s. 13-34. ISBN 80-223-1623-7.
- POŽÁR, L. 2005. Psychológia postihnutých (Patopsychológia). Bratislava : LINGOS, ISBN 80-89113-21-4.
- REPKOVÁ, K. 1999. Zdravotné postihnutie. Bratislava : EPOS.
- RUBINŠTEJN, S. J. 1979. Psychologija umstvenno otstalogo škofnika. Moskva : Prosvetščenije.
- TITZL, B. 1999. Postižený člověk ve společnosti. Praha : UK, ISBN 80-86039-90-0.
- VLASOVA, T. A. 1971. Problemy differenciacii obučenija anomaľnych detej. In: Šestaja sessija po defektologii. Moskva.
- ZEJGARNIK, B. V. 1969. Vvedenije v patopsichologiju. Moskva : Izd. Mosk. univers.
- ZEJGARNIK, B. V. 1973. Osnovy patopsichologii. Moskva : Izd. Mosk. univers.

Súhrn: Autor sa zmiňuje o histórii vzniku psychológie jednotlivcov s rozličným druhom postihnutia na Slovensku. Zdôrazňuje úlohu doc. dr. M. Bažányho, CSc. v tomto procese, najmä pri budovaní inštitúcií, ktoré sa dodnes psychologickou problematikou postihnutých zaoberajú

teoreticky i prakticky. Ďalšia časť štúdie je venovaná terminológii, ktorá je stále nejednotná. Oboznamuje s termínmi ako patopsychológia, špeciálne potreby, anomálie a mnohé iné a upozorňuje na klady i nevýhody ich používania.

Kľúčové slová: psychológia postihnutých, patopsychológia, špeciálne potreby, M. Bažány, Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, psychologické výchovné kliniky

Prof. PhDr. Ladislav POŽÁR, CSc. – člen katedry sociálnych štúdií Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. Od r. 1967 sa zaoberá psychológiou postihnutých (najmä zrakovo). Rozpracúva predmet a metódy psychológie postihnutých, od r. 1990 sa zaoberá najmä školskou a sociálnou integráciou postihnutých.